

FIGYELŐ

Az Országos Könyvtárügyi Tanács munkája és feladatai. A magyar könyvtárügy felfelé vezető útja során 1955-ben fordulóponthoz érkezett. Napirendre került a könyvtári alaptörvény megalkotása és ezzel egyidejűleg a magyar könyvtárügy egészének alapvető, egységes elvek szerinti rendezése. Szükségesnek látszik, hogy a könyvtárügy legfelsőbb vezetésének és irányításának néhány aktuális és fontos kérdését külön is megvizsgáljuk. Ezúttal elsősorban az Országos Könyvtárügyi Tanács működéséről lesz szó.

I

Az Országos Könyvtárügyi Tanácsot az I. magyar könyvtáros konferencia javaslatára 1953-ban hívta életre a Népművelési Minisztérium. Azonban már 1951-ben és 1952-ben működött a Könyvtárügyi Tanács elődje, az Országos Népművelési Bizottság „Könyvtárügyi albizottsága”. Az albizottság akkor alakult, amikor a magyar könyvtárügy legfelsőbb vezetése még több kézben volt. A tudományos könyvtárak fölött a tényleges operatív irányítást az Országos Könyvtári Központ látta el. A legfelsőbb irányítást a Közoktatásügyi Minisztérium gyakorolta. A népkönyvtárak még egészen zsenge hálózatának gondozása a Népművelési Minisztérium Népművelési főosztályának egyik kislétszámú osztályára hárult. Az Országos Műszaki Könyvtár (akkor még Központi Technológiai Könyvtár) a Tervhivatal intézménye volt. A szakszervezeti könyvtárak már akkor több ezerre rúgó hálózata magában állt, semmilyen szerves kapcsolatban nem volt az állami könyvtárakkal. A könyvtárügy legfelsőbb irányítása megoszlott több szerv között, amelyeket azonban semmiféle szervezett, rendszeres kapcsolat nem fűzött össze. Ekkor már szükségsszerűvé vált egy olyan bizottság létrehozása, melyben a könyvtárügy különböző vezető szerveinek képviselői összehangolhatják tevékenységüket. A Népművelési Minisztérium feladatának érezte, hogy a könyvtárügy koordinálását és az azzal járó felelősséget magára vállalja, s ezért hívta életre először ideiglenes, később pedig állandó bizottságként a könyvtárügy akkori csúciszerveinek képviselőiből a könyvtárügyi albizottságot.

Az albizottság feladata a könyvtárügy közös kérdéseinek koordinálása és közös erővel való megoldása volt. Az albizottság jegyzőkönyveiből kiderül, hogy napirenden szinte minden esetben a könyvtárügy egészére vonatkozó nagy jelentőségű kérdések szerepeltek.

Az albizottság kezdeményezésére indult meg a Pedagógiai Főiskolán a könyvtárosképzés. Az albizottság már 1952 elején állást foglalt az egyetemi könyvtárosképzéssel kapcsolatosan a gyakorlati munkára való nevelés kidomborítása, bibliográfiai szakaderek speciális képzése mellett. Helytelenítette az olvasókkal való munka háttérbe szorítását és általában a tömegkönyvtári munka elhanyagolását az egyetemi képzésben.

Már akkor határozat született a főiskolai és egyetemi képzés perspektivikus egyesítésére, az egyetemi hallgatók rendszeres könyvtári gyakorlati munkájára. Ezt a régi határozatot azért is hasznos feleleveníteni, mert részben ma is még megvalósítandó feladatként áll előttünk.

Az albizottság dolgozta ki az 1952. évi minisztertanácsi határozat tervezetét, a felszabadulás utáni legjelentősebb könyvtári vonatkozású kormányintézkedést. Ugyancsak az albizottság dolgozta ki az állami könyvtárhálózat mai felépítésének elveit és irányát, azaz az áttérést a körzeti könyvtárak rendszeréről a megyei és járási könyvtárak rendszerére.

A könyvtárügy fejlődése azonban újabb feladatokat állított az irányító szervek elé. Ezért 1952 végén az I. Könyvtáros Konferencia határozatot hozott arról, hogy az albizottság helyett a Népművelési Minisztérium mellett egy általános könyvtárügyi tanácsot létesítsenek, amely tanácskozó testületként segítséget nyújt a tudományos és tömegkönyvtárak irányításában.

II

Az Országos Könyvtárügyi Tanács 1953 elején meg is alakult. A tudományos könyvtárak jeles képviselői mellett, viszonylag elég nagy számban helyet kaptak benne a tömegkönyvtárak képviselői is. Képviselve van a Tanácsban a Pártközpont kulturális osztálya, a Tudományos Akadémia, a DISZ, a Szakszervezeti Tanács, a Honvédelmi Minisztérium is.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács több mint két éves tevékenysége eredményes volt és a magyar könyvtárügy számos égető kérdésének megoldásához járult hozzá. Néhányat szükséges megemlíteni.

1953-ban foglalkozott a Tanács az iskolai könyvtárak helyzetével. Megállapította, hogy jelentős elmaradás van ezen a területen. Javaslatot tett az oktatásügyi miniszternek a helyzet megjavítására. Az Oktatásügyi Minisztérium kétízben is foglalkozott az iskolai könyvtárakkal, még 1953-ban beállított 12 függetlenített könyvtárost és 1954-ben felemelte a könyvbeszerzési keretet. Ha nem is nagy ez az eredmény, de mégis jelentős lépés volt, bár nem szabad elhallgatni azt sem, hogy lényeges javulás azóta sem következett be az általános iskolák, különösen a tanyai iskolák könyvtárainak helyzetében.

Már 1953-ban égetővé vált a könyvvédelem kérdése. Ezért a Népművelési Minisztérium kidolgozta és a Tanács megvitatta az erről szóló rendeletet, amely hamarosan meg is jelent. Foglalkozott még a Tanács a könyvtárosképzés, a szakmai továbbképzés és a Központi Címjegyzék kérdéseivel is.

1954-ben a Tanács a könyvtárügy egésze szempontjából is jelentős kérdéseket tárgyalt meg. Megtárgyalta *Az új kormányprogramból következő könyvtárügyi feladatok* c. előterjesztést. A vita során elhangzott javaslatok alapján szükségessé vált, hogy a Tanács még az 1954. év folyamán megvitassa a könyvforgalom kérdését, a szakkönyvtárügy helyzetét és az 1954. évi könyvkiadási tervet. Ugyanakkor megbízta a Tanács Kovács Máté elvtársat, hogy készítse el a könyvtárügy törvényerejű alaprendelet-tervezetét.

A Tanács következő ülésén a „*Magyei könyvtári hálózat helyzete és problémái*” c. beszámolót vitatta meg. Már ekkor felhívta a figyelmet arra, hogy a kormányprogram helytelen értelmezéséből következik a politikai és ismeretterjesztő művek propagandájának lebecsülése. 1954 közepén alaposan előkészített jelentés alapján megtárgyalta a Tanács a szakszervezeti könyvtárak helyzetével és működésük megjavításával foglalkozó anyagot. A jelentés a szükséges átdolgozások után tovább került a Minisztérium kollé-

iguma elé, majd 1955 elején a SZOT elnöksége elé. A szakszervezeti könyvtárak megjavítását elősegítő SZOT Elnökségi határozat létrejöttét az Országos Könyvtárügyi Tanácsnak a tevékenysége is elősegítette.

Megvitatta a Tanács a könyvforgalom kérdéseiről szóló előterjesztést és létrehozta a könyvforgalmi albizottságot, amely foglalkozott a könyvtárakban feleslegessé váló könyvek összegyűjtésének kérdésével, valamint az antikvár könyvek vásárlásának kérdésével. Végül megvitatta a Tanács a szakkönyvtárak helyzetéről szóló jelentést és a könyvtárügy második öt éves tervének irányelveit.

Amíg 1953-ban a Tanács számos kevésbé fontos, részletkérdést tűzött napirendjére, addig 1954-ben nagy jelentőségű elvi problémák szerepeltek a Tanács programjában.

A Tanács 1955-ös tevékenységének középpontjába állította a könyvtárügyi alaprendelet, de különösképpen a könyvtárak második öt éves tervének kidolgoztatását és összehangolását.

A Tanács — bár nem elég következetesen — de megkezdte az egyes speciális feladatokra albizottságok létrehozását. Mégpedig: az oktatási, a könyvalap és a könyvforgalmi, majd a dokumentációs albizottságot. Ezek közül a legtevékenyebben és legeredményesebben a könyvalapbizottság tevékenykedik.

III

Az új könyvtárügyi törvényerejű alaprendelet tervezete tovább fejleszti a Tanács működését. Kiterjeszti hatáskörét és bizonyos szervezeti változtatásokat is eszközöl. Miért van erre szükség?

A könyvtárak egymásközötti együttműködése már eleven szükséglet azért, mert a könyvtárak eredményei nagyobbak lesznek, ha tervszerű, összehangolt munkát végeznek. A Népművelési Minisztérium szakfelügyeletének kiszélesítése és az állami szakirányítás megvalósítása szükségessé teszi az Országos Könyvtárügyi Tanács továbbfejlesztését.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács elmúlt két évi munkája azt mutatta, hogy a szakkérdések gyorsabban megoldhatók, ha azokkal nem a Tanács plénuma foglalkozik, hanem egyes speciális bizottságok.

Megjavítaná a Tanács munkáját, ha hatáskörét — együtt a Népművelési Minisztérium hatáskörével — kiszélesítenék és a Tanács beleszólást kapna törvényes felhatalmazással is — az egyes jelentősebb könyvtárak és hálózatok fejlesztésének, ellátásának kérdéseibe.

Feltétlenül megjavítaná a Tanács munkáját az, ha benne az egyes tárcák és szervek felelős munkatársai vennének részt, akik legfelsőbb szinten rendelkezéseket adhatnak ki, vagy ilyeneket kezdeményezhetnek.

Összegezve: a Tanács elmúlt 3 évének tevékenysége elválaszthatatlan a magyar könyvtárügy rohamos fejlődésétől és jelentős sikereitől. A magyar könyvtárügy országos méretű rendezése, a könyvtárak második öt éves tervének elkészítése és majd végrehajtása nagy feladatokat ró az egyes minisztériumokra és főhatóságokra, de különösképpen a szakfelügyeletet ellátó Népművelési Minisztériumra. A Minisztérium Könyvtári Főosztálya a rábízott feladatok ellátásában támaszkodni fog az Országos Könyvtárügyi Tanács munkájára. Ezzel elősegítjük, hogy a könyvtárügy újabb sikereket érjen el.

BARABÁSI REZSŐ

A magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciája. Május 26–27-én tartották a magyar könyvtárosok II. Országos Konferenciájukat a Közalkalmazottak Szakszervezete Puskin utcai székházában. A konferencián megjelentek a magyar könyvtárügy minden területének képviselői. A tudcmányos könyvtárak dolgozói, a szakszervezeti könyvtárosok és az állami közművelődési könyvtárhálózat képviselői közösen vitatták meg az elmúlt tíz év eredményeit és az előttünk álló feladatokat.

A tanácskozást NON György, a népművelési miniszter első helyettese nyitotta meg. Méltatta a könyvtárügy területén elért eredményeket, hangsúlyozta a könyvtári munka fontos szerepét a kulturális forradalomban s aláhúzta, hogy a könyvtáraknak a maguk sajátos eszközeikkel végső soron a szocializmus építését kell szolgálniok. Ehhez lelkes, áldozatkész, erre a kulturális, de egyúttal politikai feladatra alkalmas könyvtárosokra van szükség. Hangsúlyozta, hogy a kormányzat a jövőben még fokozottabban fogja biztosítani az egyre fejlődő könyvtári munka anyagi előfeltételeit.

Az első referátumot UJHELYI Szilárd, a Népművelési Minisztérium Könyvtári főosztályának vezetője tartotta „*A magyar könyvtárak helyzete és feladatai*” címen. Ismertette azokat a hatalmas eredményeket, amelyek a magyar könyvtárügy tíz éves fejlődését jellemzik. A felszabadulás előtti, ezernél alig több könyvtárral szemben ma csak a közművelődési könyvtárak száma meghaladja a tízezret. Az ország 12 legnagyobb könyvtára ötször akkora forgalmat bonyolít le, mint tíz év előtt.

A számszerű fejlődésnél is jelentősebb az a *minőségi* változás, ami az olvasók és az állomány összetételében ment végbe. Könyvtáraink a munkások és parasztok, az egész dolgozó nép intézményeivé lettek. A Horthy-rendszer alatt a könyvtárakból száműzött haladó irodalom ma a dolgozók mindennapi olvasmánya.

Az állami közművelődési könyvtárhálózat, amelynek megszervezését 1949-ben kezdtük meg, ma már 19 megyei könyvtárból, 87 járási, 49 városi, 130 önálló községi könyvtárból és közel 4000 népkönyvtárból áll.

A Szabó Ervin Könyvtár, amely 1944-ig mindössze 13 fiókot létesített, ma már 42 kerületi könyvtárral működik. A felszabadulás előtt 6 fióknak volt ifjúsági részlege, jelenleg 36-nak! Ma már ott tartunk, hogy e könyvtárak megterhelése túlzott. Fokozni kell az állományfejlesztést (különösen az ifjúsági részlegekét), gondosabban kell tanulmányozni és irányítani az olvasók igényeit, meg kell javítani az olvasószolgálatot.

Az ország legnagyobb közművelődési könyvtárhálózata a szakszervezeti hálózat. A közel 7 ezer szakszervezeti könyvtár 3 403 000 kötetes állománnyal rendelkezik. 1954-ben hat és fél milliós forgalmat bonyolított le. A szakszervezeti könyvtárügy fejlődését nagyban elősegítette a SZOT 1951-es határozata.

A kezdeti aránytalanságok kiküszöbölése után nagymértékben megkönnyítette a közművelődési könyvtárak munkáját az állami könyvkiadás és a Könyvtárellátó egyre javuló tevékenysége.

Közművelődési könyvtáraink ma már a népművelési munka jelentős bázisát alkotják és fontos szerepük van népünk szocialista nevelésében, politikai és szakmai képzésében.

A könyvtárak munkájában megmutatókozó hibák és hiányosságok szabják meg a közművelődési könyvtárak előtt álló legfontosabb tennivalókat:

1. Nagyobb gondot kell fordítani a munkásosztály könyvvel való ellátására. Ez nemcsak a szakszervezeti könyvtáraknak, hanem az állami hálózatnak is feladata.

2. Fontos feladat a dolgozó parasztság ellátása s olyan nevelő munka folytatása, amely kidomborítja a szövetkezeti gazdálkodás előnyeit.

3. A megyei könyvtárak munkájában biztosítani kell az arányosságot az egyes munkaterületek között. Tervszerű munkával biztosítani kell, hogy a legfontosabb

olvasórétegek egyre nagyobb mértékben használják a könyvtárakat. Előtérbe kell állítani a megyei könyvtárak tudományos tevékenységének kiépítését.

4. Fokozott gondot kell fordítani a könyvtárosok szakmai és politikai továbbképzésére.

5. Budapesten szaporítani kell a kerületi könyvtárak, s különösen az ifjúsági könyvtárak számát.

A tudományos könyvtárak eredményeiről, problémáiról szólva az olvasók számának gyors növekedéséről, a patronáló tevékenységről, a bibliográfiai és módszertani munkáról, a pozitívumokról és hibákról, a tennivalókról szolt az előadó. Kiemelte a tudományos és a közművelődési könyvtárak együttműködésének jelentőségét, az egyes elméleti és könyvtártörténeti munkaközösségek tevékenységének eredményeit, valamint a könyvtártudományi munka fejlődését.

Ezután kijelölte a tudományos könyvtárakkal kapcsolatos legfontosabb teendőket:

1. Emelni kell a munka eszmei-politikai színvonalát. Ki kell dolgozni az egyes könyvtárak és hálózatok feladatkerét, tovább kell javítani a könyvtárak közötti együttműködést. Sürgős feladat az olvasói katalógusok felállítása.

2. Nagyobb figyelmet kell fordítani a folyóiratok tartalmi feltárására.

3. Fokozni kell és össze kell hangolni a patronáló tevékenységet. A Szabó Ervin Könyvtár feladata a budapesti nagyüzemi könyvtárak módszertani segítése.

4. A kormány elé kell terjeszteni a tudományos könyvtárak problémáit, különösen a nyomasztó helyhiányt.

5. Ki kell szélesíteni a könyvtártudományi munkát. Fokozottabban kell tanulmányozni a gyakorlati könyvtárosi tevékenységet.

Ezután a könyvtárosképzéssel foglalkozott az előadó: Ennek kapcsán beszélt a segédkönyvek kiadása terén az utóbbi években elért eredményeinkről s hangsúlyozottan kiemelte a marxizmus—leninizmus tanulmányozásának fontosságát, amely előfeltétele a biztos szakmai fejlődésnek.

Az állami irányítás kérdéseit, az e téren elért eredményeket, hibákat és az előttünk álló feladatokat taglaló rész zárta be UJHELYI elvtárs referátumát.

A hozzászólások sorát TAKÁCS Józsefnek, a Közalkalmazottak Szakszervezete könyvtári szakbizottsága elnökének felszólalása nyitotta meg, amely ismertette a szakbizottság munkáját.

HEGEDŰS Géza a magyar írók nevében szólalt fel. Kiemelte az írók és olvasók megváltozott kapcsolatát s utalt az e téren a könyvtárosok és írók előtt álló feladatokra.

MALLER Sándor az együttműködés kérdéseiről szolt és a budapesti országos kiállítások vidéki bemutatásának szükségességére hívta fel az illetékesek figyelmét. LÁZÁR Péter a műszaki könyvtárak kérdéseiről beszélt. SEBESTYÉN Géza a könyvtárosok egyetemi színvonalon álló szakmai és általános műveltségének szükségességére világított rá.

KEREKES András, GERÉB Lászlóné, SZŐNYI László, KERESZTES Mihály, KAZIMITI György és sokan mások a közművelődési könyvtárak problémáiról, a Könyvtárellátóról, a patronálásról és az ifjúság körében végzett munkáról beszéltek.

A felszólalások berekesztése után a Felszabadulási Verseny eredményeit hirdették ki s kiosztották a különböző jutalmakat.

Az első nap programját NON György felszólalása zárta be. Beszédében rámutatott a tanácskozás pozitív oldalaira, de kifogásolta, hogy nem sok szó esett a könyvtári munka végső céljáról, a szocializmus építésének szolgálatáról, az ennek érdekében folyó ideológiai harcról.

A második nap Kovács Máté referátumával kezdődött. Az előadó a könyvtári alaptörvény-tervezettel kapcsolatos legfontosabb kérdésekre mutatott rá. (A tervezet

szövegét előre megkapták a résztvevők.) Ismertette azokat az elveket, amelyek a tervezet összeállításánál a szerkesztőbizottságot vezették.

Az alaptörvény-tervezet hozzászólóinak sorát KÓHALMI Béla, a Könyvtártudományi Főbizottság elnöke nyitotta meg. Kiemelte annak jelentőségét, hogy a törvény úgy foglalkozik a könyvtártudományi munkával, mint a könyvtári munka szerves részével. HARASZTI Gyula a törvényelőkészítés új módszeréről, ennek helyességéről beszélt. A könyvtártudományi tevékenység fontosságának elismerése mellett felhívta a figyelmet arra, hogy a könyvtár profiljának megfelelő szaktudományok művelése fontos feladata a tudományos könyvtárak dolgozóinak. IMRE József a műszaki könyvtárakkal kapcsolatos problémákra mutatott rá, HENCZ Aurél a könyvtárügy legfelsőbb vezetésének kérdéseivel foglalkozott, majd az egyetemi könyvtárak fokozottabb fejlesztésének szükségességéről beszélt. WALDAFFEL Eszter a tervezettel kapcsolatos néhány problémára hívta fel a figyelmet, köztük az Országos Széchényi Könyvtárra vonatkozóakra. Beszélt a patronálás elvi kérdéseiről is. Csüry István felszólalása után NEMES Dezső, a Szikra Könyvkiadó igazgatója szolt néhány szót. Kifejtette, hogy a könyvtárak feladatának konkrétabb meghatározását kell adni, a szocialista öntudatra nevelés feladatának a bevitelével. Beszélt a központi irányítás problémáiról, s egy sor kisebb kérdésről.

SZEKERES Pál és KERÉKES Gézáne a közgazdaságtudományi könyvtárak ügyéről szolt, FENYŐ László a műszaki könyvtárakkal kapcsolatban tett néhány javaslatot.

A hozzászólók általában helyeselték a tervezetet, lényeges elvi ellentét nem merült fel. A konkrét módosító javaslatokat KOVÁCS Máté a bizottság nevében részben elfogadta, részben megindokolta az eredeti tervezet fenntartását.

Felszólalt még UBORNYÁK László, a Könyvtárellátó vezetője, TORDAY György, a TTIT könyvtárosa és még sok küldött.

A hozzászólások lezárása után a konferencián elhangzottak alapján összeállított határozati javaslatot kisebb módosításokkal egyhangúlag elfogadták a résztvevők.

Ezután UJHELYI elvtárs felolvasta az Írószövetségnek a konferenciát üdvözlő levelét, majd zárószavaiban értékelte a tanácskozás munkáját, megegyeszer felhíva a könyvtárosok figyelmét arra, hogy munkánk politikai, nevelő munka.

A kétnapos tanácskozás KÓHALMI Béla zárószavaival fejeződött be.

T. B.

»A magyar könyv 10 éve kiállítás« — könyvtáros szemmel. A könyvtáros nemcsak a felszabadulás utáni könyvtermést teszi mérlegre ezen a kiállításon, hanem egyben a felszabadulás utáni évtized könyv- és könyvtári kiállításán ak szintézis is kutatja. Tudni szeretné, hogy az előző kiállításokhoz mérve mennyiben gazdagodott mondanivalója és a rendezési módszerek terén hozott-e újat, milyen fejlődést jelent. Mert az utóbbi években rendezett nagy, reprezentatív kiállítások olyan komoly, színvonalas kiállítási kultúráról tanúskodnak (főleg KERESZTURY Dezső és TISZAY Andor munkássága nyomán), amelyet azelőtt nálunk nem ismertek és amely csak az egymást követő kiállítások eredményeiből, tapasztalataiból alakulhatott ki. Az 1945. előtti kiállítások nem tekinthetők a mai könyv- és könyvtári kiállítások elődeinek. Elsősorban azért, mert a kiállításokon a könyvet (rendszerint régi, ritka könyvet) csak mint látványosságot, kuriózumot állították az olvasó, látogató elé; nem ismerték fel, hogy a vizuális szemléltetés által a könyv a könyvtári propaganda szolgálatába állítható. Nem ismerték fel annak a jelentőségét sem, hogy a tárgykörök szerinti elrendezéssel a kiállítás valóságos élő oktatási segédeszköz szerepét töltheti be, tehát az olvasók könyvtári nevelésének szolgálatába állítható. A régi értelemben vett „muzeális“ szem-

lélet természetesen kizárt minden kitekintést a könyvek társadalmi vonatkozásai felé: a könyv szó szerinti értelemben véve „üveg alatt“ maradt.

Az 1949 decemberében, az Országos Könyvtári Központ által a Fővárosi Képtárban rendezett első nagy könyvtárügyi kiállításnak tehát teljesen új utakat kellett törnie. Ez a kiállítás tett először kísérletet arra, hogy a magyar könyvtárügy eredményeinek bemutatásával a kiállítást a könyvtári propaganda szolgálatára fogja be, új olvasók toborzásának eszközeül is felhasználja. Bemutatott ugyan könyvritkaságokat és érdekes könyveket, kéziratokat is, de a hangsúly a könyvtárügy újjáépítésére esett. A kiállítás az új utak keresése előtti seregszemplének volt tekinthető. Abban az időben alig kezdtek kristályosodni a magyar könyvtárügy szervezeti formái, a hálózatok rendszerének távlatai nem tisztázódtak. A kiállítás ezt a helyzetet tükrözte. Viszonylag sok könyvtárat mutatott be, gyakran nem a legjelentősebbeket és a párhuzamosságokat sem tudta mindig elkerülni.

Szerencsésebb időpontban került sor az Országos Széchényi Könyvtár 150 éves jubileuma alkalmából 1952 decemberében rendezett kiállításra. Májusban megjelent a Minisztertanács határozata, amely először jelölte ki a magyar könyvtárügy fejlődésének új irányát, felvázolta a könyvtárügy új rendszerét, sőt a kiállítás idején már megmutatkoztak a MT határozat első eredményei az új megyei, járási könyvtárak létesítésében, a módszertani munka modern szervezetében és a nemzeti könyvtár új feladatainak kijelölésében. Éppen ezért a kiállítás már szélesebben, több oldalról mutathatta meg az olvasóknak a könyvtári munkát. Sokkal több volt, mint a Széchényi Könyvtár jubileumi kiállítása. Ezért is volt a címe: *»Mátyás király könyvtárától a 3000-ik népkönyvtárig«*. Először mutatta be a magyar könyv- és könyvtárügy teljes történetét, mindig a társadalmi fejlődésbe ágyazva. Bebizonyította azt is, hogy minden könyvtár elsősorban az olvasóért van, hogy a tudományos könyvtáraknak szélesre kell tárníok kapuikat az olvasók tömegei előtt. Ennek a kiállításnak két jelentős eredményét érdemes külön is kiemelni: az egyik, hogy kitűnő forgatókönyve, melynek alapján a kiállítás katalógusa is készült, ma is és a jövőben is jó anyagot szolgáltathat hasonló kiállításainkhoz. A másik, hogy a kiállítás bemutatása több vidéki városban példát mutatott a vidéknek a nagy kiállítások rendezésére. Így történhetett, hogy közművelődési könyvtáraink közül a Pécsi Megyei Könyvtár az 1954-es könyvhét alkalmával sikerrel birkózott meg a *„Századok, könyvek, könyvtárak“* című kiállítás összeállításának nagy gondjával.

Közben, 1953-ban az Ünnepi Könyvhét szolgáltatott alkalmat a kiadóknak és a könyvterjesztésnek könyvkiállítás rendezésére. A Nemzeti Múzeum dísztermében bemutatott kiállítás elsősorban az új magyar könyvkiadás felvonulása volt. A könyvtár, a könyvtári olvasó hiányzott, holott kritikája, a kiadást befolyásoló igényei valamilyen formában helyet kértek volna a kiállításon. Az egész mégsem volt visszalépés: itt jelent meg ugyanis először a könyv újfajta bemutatása. A könyvet, mint társadalmi terméket, mint a közösség művét is láthattuk; a kiállítás felidézte a könyv útjának állomásait az írói alkotástól kezdve az előállításán keresztül a vásárlóig. Kár, hogy a rendezés a kiállított könyvanyagot kiadók szerint választotta szét (csak ebben az évben alakult meg a Kiadói Tanács), s ezzel helyenként esetlegessé tette az anyag sorrendjét (pl. a Tankönyvkiadó jelentősége elsikkadt). Mégis ettől a kiállítástól egyenes út vezetett *„A magyar könyv 10 éve“* kiállításig.

Miben mutatkozik meg, hogy az 1955-ös könyvheti kiállítás eddigi könyv- és könyvtári kiállításaink legjobb eredményeit egyesítette? Elsősorban a könyv társadalomformáló erejének szemléltetésében. A kiállítás középpontjában a könyv van, de mindig az olvasóval összefüggésben. A könyv a kiadók, könyvterjesztők és könyvtárosok közös tevékenységével jut el az írótól az olvasóig; az eredmények is mindhárom terület sikerét jelentik. A kiállításon a szervezeti kérdések már csak olyan mértékben szerepel-

nek, hogy az olvasókat érdeklő legszükségesebb tudnivalókat közöljék. A főhangsúly a könyv társadalmi szerepének, hatásának, emberformáló erejének bemutatásán van. A szigorú tárgyi tagolás, az összefüggések hatásos kiemelése, az ellentétek bemutatása az előkészítésben résztvevő irodalomtörténészek, kiadók, könyvtárosok, könyvterjesztők közös munkájának sikere. Nagy előrelépést jelent az is, hogy a könyvkiállítások számára megfelelőbb otthonra akadtak, mint a Nemzeti Múzeum díszterme. A nagy terem, a nehezen tagolható, sötét tónusú falfelületek valósággal agyonnyomják ott a kiállított könyvanyagot. Bár a közelmúltban megrendezett irodalmi kiállításokon megfelelő megoldást találtak azzal, hogy világos tónusú spanyolfalakkal kisebb fülkékre tagolták a termet, otthonosabbá tették teremszerű arányait, mégis helyes volt a Nemzeti Szalonba költözni „*A magyar könyv 10 éve*” c. kiállítással. A könyvek sokkal meghittebb otthonra találtak a több kisebb-nagyobb, tetővilágításos, világosfalú teremben, a díszítőelemek hatásosan emelhetik ki a kiállítás könyveit.

*

A kiállítás legfőbb eszmei mondanivalója az, hogy országunkban a kultúrforradalom győzött: könyvkiadásunk több mint két és félszer több művet ad ki, mint 1938-ban (1938-ban 8152 mű 17,270.000 példányban, 1954-ben 20.693 mű, 41,361.200 példányban), könyvtárainkban többmillió állandó olvasó van, könyvesboltjaink és könyvtáraink az ország legtávolabbi pontjaira is elviszik a könyvet: valóban „olvasó nép lettünk”.

Hogyan mutatja be ezt a kiállítás, milyen területeken?

A könyv keletkezésének, az olvasóhoz vezető útjának ábrázolását (kiadó, könyvterjesztés, könyvtár) már érintettük, ezen a helyen nem látszik szükségesnek bővebben tárgyalni. Részletesebben kell azonban foglalkoznunk a magyar könyvtermés kérdésével. A kiállítás szétválasztja a könyvtermés fő területeit, a szépirodalmat és a tudományos irodalmat, azonkívül külön helyet biztosít az ismeretterjesztő műveknek az ifjúsági irodalomnak, és kiemeli 10 év legszebb magyar könyveit is. A tárgykörök szerinti csoportosítás érvényesült tehát a kiadók szerinti tagolás helyett: ez lehetővé teszi az anyag jobb áttekintését. Ugyanakkor a fejlődést is könnyebb nyomonkövetni, hiszen a hasonló jellegű könyvek között a kiadás időrendjét is figyelembe veheti a látogató könyvtáros és a könyvek világát ismerő könyvbarát. Így a középső teremben elhelyezett „szép könyvek” megtekintése közben kitűnik, hogy könyveink szépségére az utóbbi két évben már milyen fokozott gondot fordítottak a kiadók. Ebben az időben nemcsak a reprezentatív kiadványok (albumok, gyermekkönyvek, művészeti könyvek, a BARCSAY-féle anatómia, *Magyar festészet a XIX. században*, *A fényképész kézikönyve* stb.) lettek szebbek, hanem a tömegkiadványok, a regények, verseskötetek is, elsősorban a Szépirodalmi Könyvkiadó kiadványai.

Az egyik baloldali terem a magyarul megjelent szovjet irodalom és az ismeretterjesztő művek terme. Érdekes az anyag tárgykörök szerinti bontása. A magyar nyelven megszólaló szovjet irodalom bemutatása az 1945 előtti kiadványokkal kezdődik, amelyek a cenzura kijátszásával, néha egész különleges körülmények között jelentek meg. OGNJEV: *Kosztja Rjabcev naplója* c. könyve például ilyen különös amerikai címet kapott: „*Mister Dalton és én*”, PANFJOROV négykötetes regénye egyetlen kötetben jelent meg, a *Csendes Don* kiadója, CSERÉFFALVI Imre ellen pedig hajsza indult, amelyet a kiállított ügyészségi akták jól jellemeznek.

Az időrendi csoportosítás (Forradalom és polgárháború, Ötéves tervek kora, Nagy Honvédó Háború, a Szovjet könyv és a szocializmus) mellett a szovjet népek kisebb-nagyobb népesaládjainak irodalma az ukrántól a baskirig és a csuksig külön is

megtalálható. Érdekes a legnagyobb szovjet könyvsikerek számadatait is feljegyezni. „Az anya” 12 kiadásban, 150.000 példányban, az „Új barázdát szánt az eke” 11 kiadásban, szintén 150.000 példányban jelent meg, de MAKARENKO „Uj ember kovácsa” is 9 kiadást és 85.000 példányt ért el eddig.

A népszerű tudományos és ismeretterjesztő művek különböző fajtái az utazások, riportok, a népszerű természettudományos és technikai művek, életrajzok és a tankönyvek, valamint a sportkönyvek kerültek még ebbe a terembe. Kár, hogy a kiállításnak ez a része nem elég meggyőző; nem hisszük, hogy könyvtermésünk ennyire szegény volt a felsorolt műfajokban.

A baloldali belső terem a magyar és külföldi klasszikusoké, a mai magyar, a haladó nyugati és népi demokratikus íróké és az ifjúsági irodalomé. A terem közepén a színművek kaptak helyet. A klasszikusok 1945 utáni reneszánszát pár adat szemlélteti: a felszabadulás óta

ADY műveit	98 ezer
JÓZSEF Attila műveit	102 „
MIKSZÁTH műveit	391 „
MÓRICZ műveit	483 „
PETŐFI verseit	215 „ példányban adtuk ki.

A mai magyar íróktól összesen 2304 mű jelent meg, közel 15 millió példányban. A mai magyar irodalom szoros kapcsolatban áll az étellel, az olvasók széles táborával. Az írók és könyvtárosok találkozásain, az írók látogatásain a termelőüzemekben és az ünnepi könyvvásárokon keresztül jut el az olvasók véleménye, az irodalmi közvélemény az írókhoz. Ifjúsági könyvkiadásunk különösen az utóbbi időben fejlődött sokat, 10 év alatt 1289 ifjúsági kiadvány jelent meg közel 12 millió példányban. Ha a könyvek kiadásának időpontját is feltüntetnék volna, bizonyára kiderült volna, hogy könyvkiadásunk az elmúlt két év alatt milyen erővel igyekezett pótolni e téren a korábbi évek komoly mulasztásait.

Minden korszaknak megvannak a maga könyvei, a gazdasági és politikai, valamint a tudományos fejlődés sajátos könyvtermése. Ha például a kiállítás két jobboldali termékét (politikai, társadalmi, tudományos rész) feliratok nélkül, csupán könyvekkel töltötték volna meg, ezek önmagukban is jól illusztrálták volna a felszabadulásunk óta megtett út egyes eseményeit, állomásait. A kiindulást a felszabadulás előtti illegális marxista kiadványok jelentik, amelyek álnév alatt vagy semmitmondó címekkel kerültek be az országba (pl. BOTOS VINCE (SZTÁLIN): *A dialektikus és történelmi materializmusról*; SZÜCS GERGELY (LENIN): *Marx Károly élete és a marxizmus*; Dr. SELLŐ János kórházi főorvos: *A gyümölcs és az emberi szervezet* — ezt a címet viselte a III. Internacionale határozatait tartalmazó füzet). Azután a moszkvai Idegennyelvű Kiadó könyvei, majd az első magyarországi marxista füzetek szegedi (1944) és pécsi kiadásai; tovább: a földosztást, az újjáépítést, a vasút helyreállítását, a stabilizációt, az államosításokat, a tervegazdálkodás kezdeteit, a fordulat évét, a tanácsok megalakulását stb. tükrözőtető és segítő könyvek. Mert a könyvekben nemcsak tükröződnek az események, hanem a könyvek maguk is fontos tényezői az események irányításának, a fejlődés segítésének. Az elméleti kiadványok hatása felbecsülhetetlen. A marxista—leninista klasszikusok művei óriási példányszámot értek el: Tíz év alatt LENIN műveit 8 893 300 példányban adták ki, a *Párttörténet* 8 kiadása 735 000 példányt jelentett. A politikai művek gondozásában külön hely illeti meg a Szikra Könyvkiadót; könyveit több vetületben is bemutatja a kiállítás. A politikai művek mellé a történettudományok különböző ágainak termése került: az irodalom, a nyelvtudomány, a történetírás

(magyar és egyetemes történet, zenetörténet, néprajz, régészet) kiemelkedő alkotásai mutatják a szaktudományok legújabb eredményeit.

A jobboldali utolsó terem a természettudomány, a bányászat, a kohászat, a nehézipar, a szocialista munka és az orvostudomány terme. A központban a nehézipar könyvei, körülöttük az építő- és könnyűipar, valamint a mezőgazdaság fejlesztését szolgáló művek állnak. A terem közepén levő tárlókat a közgazdasági, jogi és a filozófiai irodalom anyaga tölti meg, úgy, hogy az egyes tudományágaknak a gyakorlati élettel való kapcsolata és fejlődésük távlatai is világossá válnak. A műszaki irodalom fejlődésére vonatkozóan elég két számot összehasonlítani: 1938-ban 80, 1954-ben 698 műszaki könyv jelent meg.

*

A műszaki és a tudományos irodalom anyaga jól mutatja az egész kiállítás összeállításának módszerét. Ezt két vonás jellemzi. Az egyik: a könyvet, a könyv társadalmi szerepét, a könyvek létrehozásában és előállításában résztvevő intézmények (kiadók, terjesztők, könyvtárosok) munkáját *együtt*, a maguk összefüggéseiben mutatja be. Így került pl. a közgazdasági könyvek közé a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárának fényképe, a vasas könyvek közé a Rákosi Művekben rendezett könyvvásár képe, a Műszaki Könyvtár adatai mellé a műszaki könyvkiadás statisztikája. A másik: hangsúlyozza az elmélet és gyakorlat szoros összefüggését. A műszaki ajánló bibliográfiák mellett ott látható az AJTAY-SZILÁRD-féle fejtógép, a legújabb orvosi könyvek mellett az elmúlt tíz év alatt létesített legmodernebb kórházak és rendelőintézetek képe. Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy könyvtermésünk fejlődését nem lehet általános fejlődésünkből kiragadva megérteni.

A kiállítás rendezésének módszerére még az ellentétek merész felhasználása is jellemző. Ezzel nemcsak politikusabbá, hitelesebbé, hanem színesebbé is válik az anyag. Az előzőkben már rámutattunk egyes példákra; néhány mozzanatra itt is kitérünk. Ahol lehetett, a rendezők a felszabadulás előtti helyzetet szembeállították a mai fejlődéssel. Így kerültek egymás mellé MÓRICZ Zsigmond 1923-as hőmezővásárhelyi riportja, — melyben a vidéki vásárlóközönség közömbösségéről panaszkodik — és az Állami Könyvterjesztő Vállalat eredményeinek mai dokumentumai. A Rózsavölgyi és Társa könyvkereskedő cég eredeti szabályzata a bolti alkalmazottak számára („étkezések kizárólag a pincehelyiségben végezhetők”) mellett a legújabb ÁKV kollektív szerződés nyomtatott példányai találhatók, a gyönyörű ifjúsági könyvek mellett pedig az 1946-47-es évek magánkönyvkiadóinak ponyvái.

Érdekes a kiállítás szemléltető eszközeit is megvizsgálni. Az első pillanatban feltűnik a hatásvadászó eszközök teljes mellőzése, az anyagszerűség követelményeihez való ragaszkodás, általában a felhasznált eszközök példás ökonómiaja. A tábláknál ügyeltek arra, hogy a tábla alapszíne, a rajta levő fénykép- és grafikai anyag színhatása megfeleljen az egész kiállítás egységes hangulatának, alaptónusának. Ezen a téren azonban a túlzott óvatosság nem bizonyult szerencsésnek: a grafikus az egyes táblákon igen kis terjedelemben korlátozta a rajzokat, a színes ábrákat, a grafikai megoldások helyett, ahol csak lehetett, fényképeket használt fel. Így történt, hogy a kiállítás egyes részei elszürkültek, a sok könyv fényképéből összeállított táblák nem tudják a látogató figyelmét tartósan lekötöni. Különösen helytelen volt a fényképek alkalmazása ott, ahol az eredeti, színes anyag is rendelkezésre állt. Például a könyvtári részből erősen hiányoztak a színes plakátok. Az ifjúsági könyvek színes címlapjaiból összeállított tábla bizonyítja, hogy indokolatlan volt a rendezők tartózkodása a hangosabb színhatásoktól. Az anyag összhangjának biztosítására rengeteg egyszerű grafikus fogás van (a képek lefújása a megfelelő tónussal, árnyalások, aláfestések stb.).

A fényképek olcsóbbak ugyan, mint a rajzok, ábrák, de a látogató joggal bosszankodik, amikor ARANY János *Összes műveit* a klasszikusok tárlójában eredetiben, a falon pedig fényképmásolatban látja. Érdekes, hogy a kiállításon minden statisztikai adatra csak számokkal hívják fel a figyelmet, viszont a kiadott könyvheti tájékoztató füzetben a statisztikák rajzos ábrázolására is futotta.

A figyelem felkeltésének kedvelt eszköze a fotomontázs, amely felirat nélkül, pusztán látványosságával fejez ki valami fontos mondanivalót. A montázs sokszor egy-egy idézet vizuális áttétele, hatásának felfokozása. Éppen a hatásossága miatt burjánzott el az utóbbi időben a montázsok alkalmazása, a grafikusok a kiállítások tartalmi és formai hézagait gyakran ilyen óriási kompozíciókkal szüntették meg, egész falakat „tömtek ki” velük. Ezen a kiállításon mértéktartóan bántak a montázsokkal, azonban néhány hibát véleményünk szerint mégis a montázsok csábításával magyarázhatunk. Néhál ugyanis túl kevés a felirat, sőt bizonyos képeknél teljesen hiányzik. Igaz, hogy a hosszú, terjedgős feliratok unalmassá, érdektelenné tehetik a legszebb kiállítást is, azonban a rövid, magyarázó jellegű feliratok, képaláírások csak ott nélkülözhetők, ahol a kép valóban félreérthetetlen; különben könnyen megtéveszti a nézőt. Az egyik könyvtári képen például könyvet raknak egy nagy ládába. A ládán a felirat „Községi népkönyvtár, Karácsond”. Mivel szöveg nincs a kép alatt, a látogató azt gondolhatja, hogy a karácsondi népkönyvtárat látja, holott a kép az egri Megyei Könyvtárban készült és azt mutatja, hogyan csomagolják a falusi könyvtáraknak szánt könyvanyagot. A montázsok túlértékelésének tulajdonítható másik hiba, hogy némely tábla a kevés kép ellenére is zsufoltnak hat, mert a képek valósággal egymáshoz ragadnak; kevés köztük a levegő, nincsenek egymástól színes aláfestéssel elválasztva. Ez különösen a jobboldali termék tábláin érezhető; helyenként zsufoltak.

*

Említettük azt is, hogy a nagy reprezentatív könyvkiállítások rendezése terén vidéken is láttunk már biztató kísérleteket. A pécsi Megyei Könyvtár tavalyi könyvheti kiállítását 10 000 ember nézte meg, a többi megyei könyvtárnak a helyi könyvterjesztő és nyomdavállalatokkal közösen rendezett kiállításai is sikeres kezdeményezések voltak. „A magyar könyv 10 éve” kiállítás tanulságait nekik is fel kell használniuk. Számukra külön is hangsúlyoznunk kell, hogy a nagyobb kiállításokat alapos, részletes forgatókönyv nélkül nem lehet megrendezni. A forgatókönyv a kiállítás kovásza, a rendezők utasítása önmaguk és a kiállítás összes munkatársa számára, a rendezés fegyelmezett-ségének legfőbb biztosítója. A forgatókönyvtől függ a kiállítás egysége áttekinthetősége, folyamatossága. Megakadályozza az azonos anyagok (képek, könyvek) többszörös kiállítását — ilyenre most is volt példa — de feltárja a hézagokat is azáltal, hogy külső munkatársak már a forgatókönyv megtekintése után is tehetnek ellenőrző észrevételeket. A központi kiállítás forgatókönyve azonkívül a hasonló vidéki kiállítások nyersanyagaként is felhasználható.

Mivel a forgatókönyv a kiállított könyveket is felsorolja, a bibliográfiai előkészítés egyik első lépéseje. De hangsúlyozni kell, hogy csak kiindulásnak tekinthető, nem pótolja a komolyabb bibliográfiai apparátust. A tízéves jubileumi kiállítás és a tavalyi könyvheti kiállítás legfőbb tapasztalata, hogy a könyvanyag kiválasztása, összeállítása terén komoly hibák adódhatnak. A kiállításrendezés legfőbb problémája, hogy bár a könyv áll a középpontban, a külső előkészítés (dekoráció, a táblák és tárlók beállítás, szervezési ügyek) teljesen igénybeveszi a rendezőket, — a könyvanyag elhelyezésére alig marad idő. Általában az egy-egy tárgykör könyvanyagát tartalmazó tárlókba több könyvet terveznek, mint amennyi kiállítható, a gyors válogatás következtében

azonban a helyszínen gyakran a fontosabb könyvek maradnak ki, az utolsó pillanatban viszont kiderül, hogy hiányzanak a feliratok, kevés az annotáció, rögtönözni kell, vagy bizonyos feliratok el is maradnak. Ma már minden nagyobb könyvkiállításunk olyan tárgyköri kiállításnak tekinthető, amely sok kisebb-nagyobb tárgyköri kiállításból áll, minden részlete maga is valóságos élő bibliográfia. Így a jó csoportosítás mindig utalás a könyv tartalmára, a látogatót nem szabad a könyvek rossz csoportosításával vagy egy-egy eltévedt felirattal félrevezetni. Ezen a kiállításon is előfordult több ilyen hiba, éppen ezért a jövőben sokkal nagyobb gondot kell fordítanunk a bibliográfiai előkészítésre, több bibliográfus előzetes közreműködésére. Minden könyv annotálása nem valósítható meg, de az egyes csoportok összefoglaló ismertetésére nagyobb szükség van, mint ezt a kiállításon láttuk. Azt hihetnénk, hogy a látogatót lenyűgözi a sok könyv látványa és egyes könyvek hiányát nem veszi észre. A kiállítás látogatókönyvébe írt megjegyzések viszont az ellenkezőt bizonyítják, a nézők egyes könyvek hiányát is megjegyzik. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a kiállításon nemcsak a mai könyvtermés, hanem az elmúlt korszak legjelentősebb könyvei is szerepelnek; gyakran az ismertetéssel egyenértékű és igen komoly bizonyító erőt adhat az egyes könyvek kiadási évszámának feltüntetése. Különösen a szép könyvek csoportja és az ehhez hasonló összeállítások kívánják meg az időrendi tájékoztatást, a szép könyveknél ezenkívül az illusztrátorok feltüntetése sem érdektelen.

A bibliográfiai előkészítés mellett másik fontos feladat a könyvtári dokumentumok, fényképek, plakátok stb. kiválogatása, előkészítése. Megfigyeltük, hogy az ÁKV anyagában mennyivel több eredeti dokumentum volt, mint a könyvtári részben. Ebben nem a rendezők a hibásak. Minden kiállítás előtt teljesen újra kell kezdeni az anyaggyűjtést, mivel egyáltalán nincs megfelelően kezelt könyvtári fénykép-, plakát-archivumunk. A nagy kiállításokon felhasznált teljes fényképanyag elvész, mivel a táblákra felragasztott fényképeket, képmontázsokat nem lehet többet felhasználni, le kell kaparni őket a tábláról. Az új kiállítás alkalmával egyedül a Magyar Foto Archivumból válogathatnak a rendezők, gyakran éppen azt nem találják meg, amelyre a legnagyobb szükség lenne. Így történt, hogy könyvtáraink főtípusai között nem volt egyetlen falusi könyvtár képe sem, viszont olyan — a két-háromszori másolástól megsötétedett, fekete — fényképreprodukciókat is láttunk, amelyek negatívja megvan a Széchényi Könyvtár Módszertani, illetve Mikrofilm osztályán. Minden kiállításon láthatjuk a Szabó Ervin Könyvtár állatkerti kölcsönző állomásának képét (egy pónilófogat), amely már régóta nem is működik, viszont egyetlen fényképünk sincs könyvtáraink háborús kárainak, romos raktáraknak, épületeknek a bemutatására. Ez is bizonyítja, hogy könyvtáraink nem gyűjtik munkájuk dokumentumait. Tudomásunk szerint egyedül a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár figyeli a Magyar Foto képszolgálatát, a munkájáról készített fotókat albumban gyűjti, külön feljegyzi a képek jelzéseit, hogy szükség esetén keresgélés nélkül megrendelhesse a szükséges méretű nagyítást. A vidéki könyvtárak közül pedig a kaposvári Megyei Könyvtárat lehet példaként megemlíteni, mert minden munkájára vonatkozó dokumentumot megőrzi, ezekből állítja össze a könyvtár évi jelentését, krónikáját, s mindenfajta kiállításához felhasználhatja anyagát. Talán nem lenne érdektelen összeállítani — legalább a Magyar Foto archívuma alapján — a magyar könyvtárak fényképarchivumát sem, az anyag sajnos nem túlságosan nagy, feldolgozása nem lenne nehéz.

Végül még egy dologra szeretnénk felhívni a figyelmet: kiállításaink nagyon drágák. Természetesen a drágaság viszonylagos és abból ered, hogy nagy kiállításaink egy-egy alkalomra szólnak csak. A kiállítási költségek annál kisebbek, minél több látogató nézi meg az egyes kiállításokat. Ezért célszerű úgy tervezni a nagyobb kiállításokat, hogy anyaguk több alkalommal, több helyen felhasználható legyen. Úgy tudjuk, hogy

a Széchényi Könyvtár 1952-es kiállítása ugyanannyiba került, mint „*A magyar könyv 10 éve*” kiállítás, mégis az 1952-es kiállítás egy látogatójára eső költségeit a több vidéki bemutató és az anyag többszöri felhasználása lényegesen csökkentette. Vegyük ehhez még az erkölcsi hatást is: szinte föl sem mérhető az az eredmény, melyet a kiállítás vidéki bemutatása a vidéki könyvtári kiállítások színvonalának emelkedésében jelentett. Azt hisszük, nem okoz különleges nehézséget, ha a kiállítást eredetileg is szállíthatónak tervezik. Csupán a felhasználandó szemléltető táblák méretére kell ügyelni („*A magyar könyv tíz éve*” kiállítás 2×2 méteres táblái megfelelőek), valamint arra, hogy a kiállítás katalógusa a helyi kiegészítés után alkalmas legyen a vándorkiállítás számára.

GERŐ GYULA

A könyvtári és levéltári gyűjtőkör kérdéséhez. Hosszú idő óta világszerte vitatott probléma a könyvtárak és levéltárak gyűjtőkörének elhatárolása. Voltak korszakok, amikor a kérdés élesen előtérbe került; elsősorban a levéltárosok oldaláról vetették azt fel és széles elméleti alapon, meggyőző akribiával igyekeztek az általuk levéltárának minősített anyag intézményeik gyűjtőkörébe tartozását bebizonyítani. Máskor és mások érdektelenül, egy kézlegyintéssel tértek napirendre a tárgy felett, noha a vele kapcsolatos problémák a mindennapi munka során újból és újból jelentkeztek. Az immár több, mint egy évszázad óta vitatott kérdésben¹ mindmáig nem sikerült a könyvtárak és levéltárak szakemberei számára egyaránt elfogadható, megnyugtató megoldáshoz jutni.

Vajon a kérdés valóban nem volna elméleti síkon megközelíthető, vagy nincsenek olyan elvi szempontok, kétségtelen kritériumok, amelyek — legalább a vitás anyag többségére vonatkozóan — kielégítő megoldásra vezetnek s eldöntik a hovatartozás feltételeit? Nem látszik valószínűnek! Fel kell tehát vetnünk, mi az oka annak, hogy ez a széles körű s különösen az utóbbi évtizedekben ismét és ismét előtérbe kerülő vita — annak ellenére, hogy a tárggyal foglalkozó irodalomban számos igen érdekes és részleteiben elfogadható szempont merült fel — végül sem hozhatott eredményt. A választ e szempontok egybevetése és közelebbi vizsgálata adja meg.

Régebben a kérdésnek inkább gyakorlati oldala került az előtérbe s a vele foglalkozók közvetlen célja az volt, hogy a könyvtárakban őrzött levéltári anyag mielőbb visszakerüljön a maga eredeti, organikus helyére.² Később, amikor a tárgyat már szélesebb, elméleti alapokon vetették fel,³ a megoldást keresők mindig más és más néző-

¹ MEDEM, L. B.: *Archivwissenschaft*. (Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte. I. Bd. 1834. 17. kk. ll.). ERHARD, H. A.: *Ideen zur wissenschaftlichen Begründung und Gestaltung des Archivwesens*. (Zeitschrift für Archivkunde, Diplomatik und Geschichte. I. Bd. 1834. 185. kk. ll.)

² F. RAVAISSON: *Rapport adressé à son Exc. le Ministre d'État au nom de la Commission instituée le 22 avril 1861*. (Paris, 1862.) Ch. V. LANGLOIS: *La science des Archives*. (Revue internationale des Archives. 1895. I. 21. l.) Ch. V. LANGLOIS—H. STEIN: *Les archives de l'histoire de France*. Paris, 1891. III. 849. l.

³ IVO STRIEDINGER: *Was ist Archiv, was Bibliotheksgut?* (Aus einem Vortrage gehalten am 17. Aug. 1926. auf d. Gesamtvereinstagung zu Kiel. — Archivalische Zeitschrift. 1926. 151—163. ll.) HERZOG József: *Mi tartozik a levéltárba és a könyvtárba?* Bp., 1937. (A Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének évkönyve. I. 13—20. ll.); EMBER Győző: *Könyvtárak és levéltárak*. (Az Országos Könyvtári Központ könyvtáros tanfolyama, 1951. okt. 1—dec. 22. Előadások. 14. sz. Bp. 1952. soksz.) WALDAPFEL Eszter: *Kézirattan*. (Egyet. jegyzet) Bp. 1953. soksz. 5—7. ll.; BRENECKE—LEESCH: *Archivkunde*. Leipzig. 1953. 32—35. ll. és passim; OTTO WENIG: *Bibliotheksgut und Archivgut*. (ZfB. 36. Jg. 1954. 321—334. ll.)

pontból indultak ki; arra azonban, hogy a kérdést a maga sokrétű összefüggésében tárgyalja, egyik vitacikk sem vállalkozott. Legtöbbször formai, máskor tartalmi szempontból, ismét máskor a különböző dokumentumanyag keletkezésének és rendeltetésének, sőt a különféle elnevezések fogalmi meghatározásának szempontjából nézték a kérdést.⁴ A történeti fejlődés vizsgálatát azonban, valamennyi felmerült és felmerülhető szempont egybevetésével, a maga nagy összefüggésében, egyik sem kísérelte meg.

Érdekes, de közelebről megfigyelve s az említett gyakorlati cél tekintetbevételével könnyen megmagyarázható jelenség, hogy a kérdéssel — egyetlen, részletet tárgyaló tanulmánytól eltekintve⁵ — egészen a legutóbbi időkig, mindig levéltárosok foglalkoztak, világos bizonyítékeként annak, hogy számukra a probléma elevebb, tisztázása jobban napi munkájukba vág. Vajon ebből az következik-e, hogy a könyvtárosok általában kevesebbet törődtek saját problémáik elvi feltárásával, vagy kevesebb gondot fordítottak állományuk kiegészítésére, megvédésére, olvasóik (a múltban elsősorban kutatóik) tudományos igényeinek kielégítésére, mint a levéltárosok? A továbbiakban látni fogjuk, hogy nem volna helyes, az igazságnak nem felel meg, ha erre igenlő választ adnánk.

Ahhoz, hogy a felvetett kérdéseket csak némileg is megközelíthessük, a messze múltba kell visszanyúlunk, a könyvtárakat és levéltárakat a fenti — elégtelen, vagy téves — szempontok helyett egyaránt, fejlődésük során betöltött szerepükön, funkciójukon keresztül kell meghatároznunk.

A könyvtárnak, bármiképpen változott is a társadalomban betöltött szerepe, csökkent vagy növekedett hatósugara s ennek következtében jelentősége is, elsődleges feladata mindig az volt, hogy „az emberiség emlékezetét őrzi” irodalmat — szépirodalmat és ismeretközlőt egyaránt — fenntartsa és a társadalmi formációk változásán át, a társadalmi igény megszabta követelményeknek megfelelően, szűkebb vagy tágabb rétegeknek, olvasóknak és kutatóknak rendelkezésre bocsássa. A *könyvtár* mindenkor gyűjtőtevékenység útján, mesterségesen létrehozott intézmény és ezen a ponton találkozik, s a régmúlt idők évszázadai során igen gyakran együtt is fejlődik a hasonló módon létrejött és sokban, a maga tárgyi emlékein keresztül, hasonló szerepet betöltő *múzeumok*kal. A *levéltárak*, fejlődésük során sok közös vonást mutatnak ezekkel, gyakran az épület, melyben el vannak helyezve, s kezelőjük is sok esetben, közös. Mégis döntően elválasztja őket az előbbi intézményektől az a különbség, hogy ez utóbbiak — a levéltárak — nem gyűjtőtevékenység által létrehozott, mesterségesen összehordott, hanem valamely ügyintézés során létrejött, szervesen összetartozó anyagot őrző intézmények voltak.

A könyvtár gyűjtési területe elvileg és nagy általánosságban (nem beszélve itt a különböző szakkönyvtárakról) az egész világ. A levéltár ezzel szemben eredetileg egy bizonyos kisebb vagy nagyobb területen s egy-egy intézmény, természetes vagy jogi személy működése, ügyintézése során létrejött, jogi rendeltetésű, bizonyító erejű, szervesen összetartozó anyag őrzőhelye.⁶ Csak midőn a francia forradalom nyomán az ancien régime államapparátusától az ügyintézés az újonnan született hatalom, az új közigazgatás kezébe megy át és így a régi igazgatási szervek működése során keletkezett

⁴ Vö.: EMBER i. m. 2. l. Meg kell jegyeznünk, hogy semmiképpen nem érthetünk egyet a szerző fejtegetéseinek kiindulópontjával, mely az „irat” szó jelentését az „írás”, „írásmű” fogalmával összetévesztve s az előbbi kifejezésnek az utóbbiak általánosabb értelmét tulajdonítva — minden írott (nyomtatott, sokszorosított) dokumentumot „irat”-nak minősít, s így elvileg a levéltári gyűjtőkörbe utal.

⁵ Johann SASS: *Bücher in Akten*. ZfB. 41. Jg. (1924) 463 kk. ll.

⁶ H. O. MEISSNER: *Urkunden u. Aktenlehre der Neuzeit*. Leipzig. 1952. 15—16. ll.

iratanyag hatályát vesztí — mutatis mutandis vonatkozik ez az egyházakra is —, vesztí el a levéltárak nagy része korábbi jelentőségét, jellegét s anyaguk bizonyító erejét, jogi rendeltetését. Ez s az ezzel párhuzamosan megélenkülő történelmi érdeklődés érleti meg a most már természetesen jogi, bizonyító funkciójukat elvesztett levéltárak tudós vezetőiben a levéltárak új szerepének gondolatát, ekkor kezdik hangoztatni a levéltárak új feladatát: a történelmi kutatás támogatását.⁷

E szempontok előtérbe kerülésével (s bizonyára az ún. tárgyi elv elterjedésének hatása alatt is) kezd a nagy területi levéltárakban világszerte a szervesen összetartozó irattárak (vagy a belőlük képzett újabb állagok) mellett egy teljesen gyűjteményjellegű képződmény kialakulni, amely tartalmát, a benne elhelyezést nyert iratanyag jellegét tekintve változó formában, de mind nagyobb teret nyer s mind nagyobb jelentőséghez jut a levéltárakban.

Nem sokkal ezután vetődik fel először — korábban nem is vetődhetett fel — a levéltárak gyűjtőtevékenységének s ezzel együtt gyűjtőkörének is a kérdése.⁸

Ezzel a fejlődéssel szinte párhuzamosan, kétségtelenül a történelmi szempontok előtérbe jutásának, a történelmi dokumentumok megbecsülésének fokozódása nyomán, világszerte, a nagy tudományos könyvtárak kéziratáraiban is előtérbe nyomul — a gyűjtési szenvedély, a minél több érték egybehordására való törekvés mellett — a könyvtárosok felelősségtudata, hogy a szétszóródott, kallódó anyagot megmentse. Most már tervszerűtlenül s az eredeti rendeltetésről, saját funkciójukról egyaránt megfeledkezve mind könyvtári, mind levéltári részről egyformán megindul a szétszóródó, bárhol fellelhető és bármilyen jellegű, forrásértékkel bíró, írott dokumentumok egybehordása. A levéltáraknál, ahol — a szerves együtvértartozás miatt — az organikus anyagban megmutatókozó hiányok hamarabb hívták fel erre a (nem egyértelműen egészséges) jelenségre a figyelmet, hamarabb vették észre a kezdetben formálisnak látszó veszélyt, s hamarabb érezték szükségesnek a könyvtárak gyűjtőszendvedélyével szemben saját gyűjtési területük elhatárolását.

A probléma elméleti felvetése — eleinte még inkább csak érintve a kérdést — a század elején tűnik fel, hogy azután e néhány kezdeti lépés után nekifogjanak a levéltárak gyűjtőkörének, tehát a levéltárak sajátos gyűjtési problémáinak tisztázásához.⁹ 1926-ban Kielben, a német levéltárosok egyesületének kongresszusán, STRIEDINGER foglalkozott „*Was ist Archiv- und was Bibliotheksgut?*” címen a kérdéssel.¹⁰ Tanulmányában, élesen szembeállítva a levéltár gyűjtőkörét a kéziratár gyűjtőtevékenységével, elsősorban a szóban forgó anyag rendeltetésének kérdését helyezi a vita középpontjába. De mint már előljáróban említettük, a kérdés megnyugtató tisztázásához sem ő, sem a többiek, akik az általa lefektetett alapokon indultak, nem jutottak el. Igaz, hogy a kezdeti lépésekkel párhuzamosan, a kérdés tisztázásával, az egész problematikával szemben sok fékező tényező lépett fel. Így igen sok ellenvélemény hangzott el tekintélyes könyvtárosok és levéltárosok részéről, akik az egész vitát elméletinek,

⁷ BRENEKE—LEESCH: *i. m.* 175. kk. II.

⁸ Vö. ERHARD *i. m.* 186. l.

⁹ S. MÜLLER—J. A. FEITH—R. FRUIN: *Handlending voor het Ordenen en Beschrijven van Archieven*. 1898. Groningen. (Anleitung zum Ordnen und Beschreiben von Archiven, Leipzig, 1905), Eugenio CASANOVA: *Archivistica*. 1928. Siena; Hilary JENKINSON: *A manual of Archive administration*. London, 1937. G. A. KNYAZEV: *A levéltári munka elmélete és technikája*. (Teoria i Technika Archivnogo Dela. Leningrad, 1935.) Bp., 1954. MITYAJEV K. G.: *A levéltárügy elmélete és gyakorlata*. (Theoria i Praktika Archivnogo Dela. Moszkva, 1946.) Bp., 1954. Wolfgang LEESCH: *Vom Wesen und von den Arten des Archivgutes*. Münster—Westfalen, 1951. (Westfälische Archivpflege. i. h.) Heinrich Otto MEISNER, *i. m.*; BRENEKE *i. m.*

¹⁰ L. 3. jegyzetet.

érdektelennek nyilvánítva, semmiképpen sem voltak hajlandók arra, hogy gyűjteményeik rovására — legalábbis annak értékes darabjait illetően — a másik gyűjtőkör számára engedményeket tegyenek. A tervszerű kutatás elsődleges szempontjait semmibe nem véve, könnyűszerrel intézték el az egész problémát azzal, hogy mindegy, hová kerül az illető kézirat, irat, a fontos csak az, hogy a kallódás veszélyétől megmentve, valamely közgyűjtemény megőrizze és a kutatás számára hozzáférhetővé tegye azokat.

Ez az állásfoglalás természetszerűleg folyik a polgári korszak tudományos gyűjteményeinek korlátozott, gyakran inkább muzeális szempontokat érvényesítő, a tervszerű kutatás megkönnyítésének szempontjait és a közművelődési feladatokat kellő figyelembe nem vevő felfogásából.

Levél- és könyvtár egyaránt csak arra törekedtek, hogy minél több értéket mondassanak a magukénak. Ilyen felfogásból magától adódott, hogy még az elméletileg tisztázott hovatartozás esetében is az elvnek gyakorlati érvényesítéséig egyáltalán nem jutottak el.

Nálunk, de a szocializmust építő országokban másutt is, automatikusan előtérbe került a kérdés akkor, amikor a tudományos kutatás megkönnyítése, támogatása központi feladattá vált, amikor a könyvtáraknál a profil kérdése más vonatkozásban is felvetődött.

Az elmúlt esztendők során a kérdés egyértelmű tisztázásának hiánya igen sok nehézség forrása lett. A különböző eredetű, nemzeti tulajdonba került, hatalmas kézirat- és iratos anyag megmozgatásakor igen kívánatos lett volna, ha ez az anyag már tisztázott szempontok szerint, a megőrzés és feltárás, tehát a gyűjtés és a kutatás érdekében egyaránt a legmegfelelőbb helyre kerülhetett volna. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a miénkhöz egészen hasonló volt a helyzet a Német Demokratikus Köztársaságban,¹¹ sőt hasonló viták voltak a szovjet hatalom első idejében a Szovjetunióban is, ahol az első esztendőkből minden állami tulajdonba került vagy kallódó kézirat- és iratos anyagot a levéltárakban gyűjtötték össze. A könyvtárakkal szemben, ahol természetesen a közművelődési funkciók kerültek e korszakban előtérbe, az anyag védelmének elsődleges szempontjai ekkor a levéltári őrzés mellett szóltak. A vita azonban a levéltárak és könyvtárak gyűjtőköre között elég korán megindult és hosszú esztendőket tartott. Az első időben mereven az induláskor feltétlenül indokolt gyakorlat jutott természetesen a legmegfelelőbb elméleti munkákban is kifejezésre.¹² A Lenin Könyvtár kézirat- és iratának évkönyvei azonban — amelyek évről évre feltüntetik a kézirat- és iratanyagok megőrzésének a személyes tapasztalatok révén is szerzett állásfoglalásnak a helyességében, hogy e vita a szovjet könyvtárosok és levéltárosok között már régen eldőlt s ha a statusquot a korábbi szerzeményezéseknél nem bontják is meg, az új szerzeményezésnél nem csupán az ismeretközlő anyagnál érvényesül a könyvtár elővételi joga : sok esetben még a gazdasági, politikai levelezés, sőt nem irodalmi jellegű családi levéltárak is a megfelelő könyvtárak kézirat- és iratáraiba kerülnek.¹³

Magyarországon — noha a kérdés körül az utóbbi években könyvtárosaink és levéltárosaink elég élesen kerültek szembe egymással — két vázlatos előadástól eltekintve,¹⁴

¹¹ O. WENIG : i. m. 324—327 l. ; M. HOFFMANN : *Um die Heimkehr d. Verschleppten*. (Archivalische Zeitschrift 46. 1950. 178. l.)

¹² Vö. : KNYAZEV i. m. ; MITYAJEV i. m.

¹³ *Zapiszki Otdela Rukopiszej. Goszudarsztvennaja Ordena Lenina Biblioteka SzSzsZsR imeni V. I. Lenina*. (Kézirattári Közlemények. A Szovjetunió Lenin-renddel kitüntetett Állami Lenin könyvtára.) 11. füzet 78—133. l. (1941, 1947) 1950. 12. füzet 97—148. l. (1948, 1949) 1951. 13. füzet 123—146. l. (1950) 1952. 14. füzet 85—127. l. (1951) 1952. 15. füzet 119—144. l. (1952) 1953.

¹⁴ L. EMBER i. m. ; WALDAFFEL i. m.

még kísérlet sem történt arra, hogy a vitát elméleti síkon tisztázva jussunk el a legmegfelelőbb, tudományosan is alátámasztott gyakorlati megoldáshoz.

A magunk részéről megpróbáljuk most az eddig felmerült szempontok figyelembevételével, de új tartalmi és formai szempontokat is felvetve, az egész kérdést széles összefüggésében, új oldalról megvilágítva feltárni és megkísérleljük a helyes megoldást így megközelíteni.

Véleményünk szerint alapvetően hibás volt az a szemlélet, mely az elhatárolásnál a levéltárak, illetőleg a könyvtárak *fogalmának* meghatározásából indult ki ahelyett, hogy ez intézmények, illetőleg ezek állományának *funkcióját* tette volna vizsgálódásai tárgyává.

Jobban megközelítették a kérdést azok, akik a szóban forgó dokumentumok (iratok, kéziratok, sőt bizonyos esetekben nyomtatványok) rendeltetése, végcélja szempontjából vizsgálták a problémát, minthogy azonban e dokumentumokat éppen úgy, mint ahogyan magukat az iratokat őrző intézményeket, a könyvtárakat és levéltárakat is, nem funkciójukban nézték, ezeknek sem sikerült teljesen egyértelmű, megnyugtató megoldást találni.

A másik, módszerbeli hiba — amelybe a tárggyal foglalkozók csaknem mindegyike beleesett — az volt, hogy a teljes levéltári, illetőleg könyvtári anyagot egységesen vették vizsgálat alá, ahelyett, hogy megpróbálták volna itt is, ott is a vitán kívülálló, tiszta profilú anyagot a problematikus anyagtól eleve elválasztani s a fennmaradt anyagot egyértelműen meghatározható, illetőleg esetenként eldöntendő két csoportra osztani. Az első szempont tehát, amit le kell szögeznünk az, hogy a *szervesen összetartozó*, bármely ügyintézés során spontán létrejött irattári anyagot eleve ki kell kapcsolnunk a vitából, éppen úgy, mint ahogyan le kell választanunk a könyvtárak kéziratári anyagánál a szépirodalmi, tehát a szó mindennapi használatában irodalminak nevezett anyagot is (mint regények, versek fogalmazványai, másolatai stb.). Elvileg sem ez, sem az nem képezheti vita tárgyát. Amennyiben a kéziratár birtokában ilyen, valamely ügyintézés során létrejött, irattári jellegű anyag volna, azt minden további nélkül azonnal át lehet adni a levéltáraknak ugyanúgy, mint ahogyan a levéltárban őrzött szépirodalmi anyag is, amennyiben végső rendeltetése során funkciójában változás nem állt be, bizonyító, jogi jelleget nem kapott és nem is mint valamely levéltári egység egy darabja szerepel — minden további nélkül átadható a megfelelő könyvtárnak.

Ha a fentiek értelmében a szépirodalmi anyagot a tárgyalásból eleve kikapcsoljuk, úgy a levéltári irat *ügyintéző* funkciójával szemben a kéziratári anyag rendeltetését az *ismeretközlésben* határozhatjuk meg. Ha ebből a szempontból vizsgáljuk a levéltárak — fentebb már keletkezésükben vázolt — gyűjteményjellegű részlegének gyűjtőkörét, úgy ide tartozik minden, bármely hatóság, magán-, vagy jogi személy ügyintézéssel kapcsolatos — szerves irattári egységbe nem reponálható — irata, legyen az középkori oklevél, újkori iktatott vagy iktatatlan akta, valamely ügyintézéssel kapcsolatos jegyzőkönyv, jelentés, végrendelet stb., akár egyedileg, akár néhány darabban álló tételben (esetleg nyomtatvány formájában) kerül is elő. Ennél a kategóriánál egyedüli kivétel az olyan speciális, még elméletileg sem reponálható ügyszerű, mely az adott történelmi és geográfiai helyzetben kizárólag tudományos, filológiai vagy paleográfiai értékkel bír. (Pl. valamely ókori hatóság működéséből fennmaradt papyrus-töredék, kínai oklevél stb.)¹⁵ Ezek, minthogy eredeti funkciójukat teljesen elvesztették, viszont tényleges jelentőségük most már csupán ismeretközlő, a kéziratárba tartoznak. A kéziratárak gyűjtőkörébe tartozik a fentiek alapján — a már előbb leválasztott s vitán felül könyvtári állománynak tekintendő szépirodalmi anyag mellett — minden, a tudomány bármely ágába tartozó, a legtágabb értelemben

¹⁵ Ld. STRIEDINGER i. m. 155. l.

vett ismereteket közlő, legtöbbször az utókor számára írt — nem ügyintézés során keletkezett — írásmű. Ezek a kérdés általános elvi szempontjai, melyeket nagyjában már a korábbi irodalom is egyik vagy másik oldaláról megközelített; új momentumként itt csupán a levéltárak gyűjteményjellegű anyagának körülhatárolására vonatkozó megállapításaink, a rendeltetéssel szemben a funkció mint döntő tényező s ebből következőleg a kéziratári anyag ismeretközlő jellegére vonatkozó definíciónk merült fel. Azt hiszem, ebben a vonatkozásban lényegesebb eltérés könyvtáros és levéltáros felfogás között, ha mindkét részről az *indokolatlan* gyűjtési szenvedélyt kikapcsoljuk, nem igen lehet.

Annál nehezebb néhány specifikus eset egyértelmű meghatározása, olyan anyagnál, melyre végső soron — aszerint, hogy az írásos produktumot melyik oldalról nézzük — könyvtárosok és levéltárosok egyaránt igényt tarthatnak. Gondolok itt elsősorban a nagyobb irathagyatékok, a családi levéltárak és mindenek előtt és mindenek fölött a legproblematikusabb anyag, a missilis levelek esetére.

Kétségtelen, hogy a levél — funkcióját tekintve — elsősorban ismeretközlő szándékkal jön létre, s így elvileg eleve kéziratárba tartozik. Ugyanakkor azonban a levelek igen sok esetben valamely magánszemély stb. „ügyintézése” során keletkeztek.

A korábbi irodalom vagy a leveleket író személy közéleti szerepéből, vagy a levelek tartalmából indult ki.¹⁶ A tartalmi szempontot — levéltáraknál egyébként is már annyi bajnak a forrását — eleve ki kell kapcsolnunk, hiszen ugyanaz a levél egyforma súllyal és jelentőséggel számtalan tárggyal foglalkozhatik. Az előbbit azonban kiindulópontnak nagyjában elfogadhatjuk. Tartva azt az általános szempontot, hogy a magánlevelezés mint köz- vagy magánérdekű *ismeretközlés* elvileg kéziratári gyűjtőkörbe tartozik, mégis engedményt kell tennünk a levéltár felé azoknak a különböző állami funkcionáriusoknak, politikusoknak vagy diplomatáknak a levelezésénél, akik egész életük során valamilyen közigazgatási hivatalt vagy állami, politikai funkciót töltöttek be s így feltételezhetőleg magánlevelezésük jelentős része a működésük során keletkezett levéltári állagokhoz kapcsolódik. Írók, színészek, általában művészek, tudósok stb. levelezése viszont minden esetben kéziratár, tehát a könyvtár gyűjtőkörébe tartozik.

Tudjuk jól — s ez volt az eddigi irodalomnak is a legfőbb hiányossága —, hogy itt most olyan szempontokat dobtunk be a gyűjtőkör szétválasztásának kérdésébe, amelyek — szemben az előzőekben felsorakoztatott szempontjainkkal — már egyéni vélelmézést tehetnek lehetővé. Igen sok esetben valóban nem könnyű eldönteni azt, hogy egy-egy, a közéletben, politikában, irodalomban, művészetben, vagy a tudományos életben szereplő egyénnek melyik funkciója a jelentősebb, melyiknek kell a másik mögött háttérbe szorulnia. Vitás esetekben kétségtelenül az egyetlen helyes álláspont az, hogy a fontosabb szempont a kevésbé jelentős vagy tartalmában kevésbé nyomós szempontot mindig megelőzi. Úgy látszik, hogy magánlevelezések esetében, ha csak a könyvtár nem akarja, az elvi alapokhoz ragaszkodva, az ilyen természetű anyag teljes egészéhez jogigényét a kutatás elsődleges szempontjának a háttérbe szorítása árán is fenntartani, a fenti kompromisszumot a levéltárak felé éppen a kutatás érdekében meg kell tenni.

Ugyanez a probléma merül fel — csak még összetettebb formában a különböző irathagyatékok, sőt bizonyos mértékig még a családi levéltárak kérdésében is. Ezekre vonatkozólag a nézetek igen eltérőek. Véleményünk szerint, ha a szóban forgó családi levéltár akár mennyiségileg, akár jelentőségénél fogva túlnyomó többségében okleveles anyagot tartalmaz, vagy a család tagjai között a jelentősebb személyek az államigazgatásban vagy egyéb jelentős igazgatási szerv működésében fontos szerepet játszottak,

¹⁶ Vö. STRIEDINGER i. m. 158. l.

úgy az ilyen anyagot levéltári jellegűnek kell minősíteni. Ha viszont a hagyaték vagy családi levéltár létrehozói, volt tulajdonosai között olyan irodalmi nagyság, illetőleg annak levelezése szerepel nagy számban, amelyek a többi jelentőségét lényegesen felülmúlja, úgy a hagyaték (illetőleg családi levéltár) feltétlenül kéziratárba tartozik. Itt is, mint mindig, a kutatás elősegítésének, megkönnyítésének szempontjait tartjuk szem előtt.

Eddig azokról a dokumentumokról beszéltünk, amelyek eredeti funkciójukat megtartották s eszerint tartoznak az egyik vagy a másik gyűjtőkörbe. Fejtegetéseink során azonban már érintettünk olyan eseteket is, amelyeknél más az *eredeti* rendeltetés és más az illető anyag hovatartozása. Ezzel a kérdéssel mind a levéltárak, mind a könyvtárak szempontjából foglalkoznunk kell. Elvi kiindulásként magunk is azt a talán merevnek mondható levéltári szempontot képviseljük, hogy az aktát semmi körülmények között sem, vagy legfeljebb egészen kivételes esetben szabad megcsonkítani. Ha tehát valamilyen írásműnek, még ha eredeti rendeltetése vitán felül szépirodalmi, illetőleg ismeretközlő volt is, végső rendeltetésében a funkciója megváltozott és most valamilyen hivatalos ügyintézés keretében mint aktamelléklet szerepel, úgy ennek a helye levéltárban van. Csak egészen kivételes esetben, ha valami rendkívüli értékű autográf kéziratról vagy — nyomtatott könyv esetén — páratlan könyvészeti unikumról van szó, gondolhatunk arra, hogy az akta mellé fotokópiát helyezünk, jelezve rajta az eredeti példány lelőhelyét, magát az eredetit pedig kéziratárba, illetőleg könyvtárba helyezzük el. Viszont sürgős feladat volna a levéltárakban elrejtve lappangó kéziratári jellegű írásműveket felkutatni s azokról, jelentőségük és a lehetőségek szerint, a Nemzeti Könyvtár számára kataszteri felvételt vagy fotokópiát készíteni. Az utóbbiakat is a Nemzeti Könyvtárban helyezzük el, jelezve mindenkor az eredeti irat lelőhelyét.

Természetesen vannak fordított esetek is, amikor a kéziratárba tartoznak eredeti rendeltetésük szerint levéltári jellegű anyagok. Ezek azok az iratok, amelyek — amint már említettük, — levéltárakba elméletileg sem reponálhatók, eredeti jellegüket teljesen elvesztették s ma már csak kuriózum számba menő darabok. Ugyancsak megtarthat a kéziratár olyan, hatóság által kiállított iratokat is, melyek eredetije a levéltárban megvan, az előkerülő példányt a hatóság a félnek szolgáltatotta ki s az irat a könyvtári kutatás számára (pl. nyomdászattörténeti szempontból) érdekesnek tekinthető.

Beszélnünk kell még azokról a levéltári gyűjteményekbe került kéziratári jellegű egyedi darabokról, amelyek vagy soha nem tartoztak szervesen a levéltárba (pl. irodalmi nagyságok, tudósok levelei), vagy az előbb tárgyalt funkcióváltozás során aktamellékletekké váltak ugyan, de a levéltárban — pl. a múlt századi, mesterkélt szempontú, ún. tárgyi elv szerinti rendezések során — aktájuk mellől elszakadtak s ma, jelzet hiányában, többé nem reponálhatók. Az ilyen anyag az ügyintézés során nyert megváltozott funkcióját újból s végleg elveszítve, ismét könyvtári jellegűvé vált.¹⁷

Különösen problematikus egyes, egészen mesterségesen képzett gyűjtemények esete. Azáltal még, hogy pl. egy magángyűjtő — gyűjtőszenvdelélyét követve — különböző könyvtári és levéltári anyagot szedett össze s ebből egy gyűjteményt hozott létre és az valamilyen levéltárba került (pl. az Országos Levéltár „Vörös Antal gyűjtemény”-e), az ide sorolt kéziratári anyag semmiképpen sem vált levéltári jellegűvé. Igaz, hogy a lehetőség szerint helyes a gyűjteményeket együtt tartani, viszont miután az elsődleges szempont a szerves irattárakat alkotó anyag rekonstrukciója, véleményünk szerint a visszahelyezhető darabokat a megfelelő levéltári egységekbe reponálnunk kell. Ha viszont a gyűjteményt megbontottuk, semmi sem indokolja tovább a gyűjtemény könyvtár

¹⁷ Pl. az Országos Levéltárban az 1848—1949 évi *nyomtatványok* c. gyűjtemény melynek darabjait különböző akták mellől kiemelték s ma már nem reponálhatók.

jellegű részének a levéltárban való visszatartását sem. Noha STRIEDINGER ezt nehezen akarja elismerni, kétségtelen, hogy az egyedi darabok feltárását és megfelelő nyilvántartását, de még megóvását is a könyvtári feldolgozó módszerek jobban biztosítják. A levéltár, amely mindig nagy irattömegekkel dolgozik, az egyedi érdekességekre, ki-magasló értékekre kevésbé lehet figyelemmel. Tehát a kutatás és az állományvédelem szempontjai egyaránt — indokolt esetben — a kéziratári gyűjtés mellett szólnak.

Érdekes és eddig szintén megoldatlan probléma a különböző másolatgyűjtemények hovatarozása. Ebben a kérdésben azokkal értünk egyet, akik itt is az egyetlen helyes szempontból, a funkcionális szempontból indulnak ki. Ha a másolati könyv, az ügyintézés egy régebbi formájának emlékét őrizve, az eredetiek fogalmazványaként, vagy a beérkezett iratok bemásolásával, vagy egyébként, az ügyvitellel kapcsolatban annak segédletként jött létre, úgy feltétlenül a levéltár gyűjtőkörébe tartozik. Ha azonban akár okleveleket, akár egyéb iratokat valaki — legtöbbször valamely tudományos mű előkészítő munkálatai során, vagy a forrás publikáció hiányát pótlandó — kézírásos forrásgyűjteményként összemásolt, úgy az ilyen másolatgyűjtemények, mint funkciójukban ismeretközlő írásművek, feltétlenül kéziratárba valók.

Az eddig előadottakkal kapcsolatban, végigtekintve a gyűjtőkör szempontjából leggyakrabban vitatott iratfajokon, írásműveken s mindegyiknek a maga helyét megjelölve, még egy észrevételt kell tennünk. Azok, akik a kérdéssel foglalkoztak, legtöbbször a statusquoból indultak ki. A legfontosabb szempont — többé kevésbé tudatosan vagy öntudatlanul — az volt, hogy a már birtokban levő gyűjteményt a kérdés rendezése ne érintse.

Hazai viszonylatban kétségtelenül nehéz a kérdés. 1882-ben az Országos Széchényi Könyvtár külön levéltári gyűjteményt létesített. E gyűjtemény a kéziratárral párhuzamosan, de attól nyilvántartásában teljesen elkülönítve fejlődött az 1920-as évek végéig, amikor teljes egészében az Országos Levéltárba került át, majd abba szervezetileg is bevonódott. A Széchényi Könyvtár levéltári gyűjteményének megalapításakor a kéziratár állományából — intézetben belül — számos állagot átemeltek anélkül, hogy a gyűjtőkör kérdését elvi alapokon tisztázták volna. Ennek következtében számos, legtöbbször könyv alakú, de tartalmát tekintve kétségtelenül levéltári jellegű irat a kéziratárban maradt, viszont igen sok kéziratári jellegű anyag a könyvtár levéltári gyűjteményébe, majd onnan az Országos Levéltárba került.

Eddigi fejtegetéseink célja elsősorban a jövőbe mutató. Magunk sem tartjuk célszerűnek, különösen a nem tiszta profilú anyagnál, annak túlzott és indokolatlan megbolygatását. Viszont a fentebb már említett, vitán felül levéltári jellegű, meglévő registratúrákba visszahelyezhető anyag esetében mégis az átadást javasoljuk, mint ahogyan átadást javasolunk az Országos Levéltár újkori gyűjteményébe besorolt, soha valójában levéltári anyagot nem képező kéziratós művek esetében is.¹⁸

Az átadás legfőbb indoka a kutatás megkönnyítése. Az a körülmény azonban — amit a polgári könyvtárosok és levéltárosok egyaránt ellenérvként a leggyakrabban emlegettek — hogy valamely kézirat lelőhelyét az irodalomban már idézték, vagy magát a kéziratot a lelőhely megjelölésével publikálták, nem döntheti el a kérdést. Ezek a formális nehézségeken könnyű segíteni: az anyag átadásakor, a leltárból való kivételét során, olyan konkordancia jegyzék állítható össze, amelyik a további kutatókat könnyen útbaigazítja. — A legnagyobb óvatossággal a levelezés tekintetében kell eljárunk. Itt,

¹⁸ Pl. BALASSI Bálint levele; PÁZMÁNY Péter levelei; 17. sz.-i erdélyi röpiratok kéziratái 17. sz.-i fordítástörödek az *Orlando furioso*-ból; 17—18. sz.-i üdvözlő stb. versek kéziratban és nyomtatványban; DÉVAI BIRÓ Mátyás, GEELEJI KATONA István autográf levelei; KEMÉNY Zsigmondnak az abszolútizmus alatt írt védekező irata stb.

hacsak valami egészen kirívó esetről nincs szó, éppen a vegyes profil miatt, nem javasoljuk az átadást. A jövőben azonban itt is vigyáznunk kell a gyűjtőkör szigorú és egyértelmű betartására s az esetleg még felmerülő további vitapontokat könyvtárosoknak és levéltárosoknak sürgős tárgyalások során kell tisztáznunk, hogy így e már hosszú idő óta húzódó kérdést végre nyugvópontra juttathassuk.¹⁹

V. WALDAFFEL ESZTER

Könyvtárak igényei a mikrofilm-olvasókészülék iránt. Az utóbbi években nagyobb könyvtárainkban, egyetemi és kutatóintézeteinkben jelentős szerephez jutott s a tudományos munka gyakran igénybe vett eszközévé vált a mikrofilm. Ma már több nagyteljesítményű, önműködő gépekkel dolgozó magyar fotolaboratórium fényképezi rendszeresen a könyvtárak és levéltárak anyagát, s ezek mellett a kisebb mikrofilm-laboratóriumok egész sora jött létre. Azonkívül külföldről is sok mikrofilm érkezik az országba.

A mikrofilmek előállítása és beszerzése terén mutatkozó fellendülést azonban nem kísérte a korszerű mikrofilm-olvasókészülékek széleskörű elterjedése. A mikrofilm használatának egyszerűbb módja a fényképmásolatok, ún. nagyítások készítése a negatív film alapján. Ez a megoldás alkalmas rövidebb mikrofilmek olvasására, de nem alkalmazható a több száz vagy több ezer felvételt tartalmazó filmek használata esetén, mivel ezekről a fényképmásolatok elkészítése nagyon költséges és lassú munka lenne. Az ilyen terjedelmes filmtekercsek olvasásához már mikrofilm-olvasókészülékre van szükség. Ennek ellenére nagyobb könyvtárainknak és tudományos intézeteinknek — kevés kivételtől eltekintve — jelenleg nincsenek megfelelő mikrofilm-olvasógépei; az utóbbi években kerültek ugyan forgalomba különféle olvasógépek, de azok legnagyobb része használhatatlannak bizonyult.

Az olvasógépek előállítására és beszerzésére vonatkozó kezdeményezések sok esetben azért nem lehettek sikeresek, mivel a műszaki tervezők a készülékek megtervezésénél, a könyvtárak pedig azok beszerzésénél nem vizsgálták meg alaposan azokat a követelményeket, amelyeket az olvasók támasztanak a korszerű mikrofilm-olvasókészülékek iránt. Az olvasókészülékek megtervezésénél és kiválasztásánál ajánlatos elsősorban az elolvasásra kerülő mikromásolatok jellegét megvizsgálni. A mikrokönyvek ma már nagyon sok formában készülnek, de a különféle formák népszerűsége országonként változhat. Nálunk pl. a papíryanagú *mikrokard* nem használatos, a 16 mm szélességű mikrofilm sem terjedt el. Könyvtári anyag fényképezésénél leggyakoribb forma nálunk a 35 mm szélességű perforált film, a képkockák nagysága pedig legtöbbször 24×36 vagy 17×24 mm. Köztudomású, hogy míg a papíryanagra sokszorosított mikromásolatok olvasásához episzkop-rendszerű készülékre van szükség, addig az áttetsző mikrofilmeket diaszkóp-rendszerű olvasókészülékkel használhatjuk. Ez utóbbi a filmet átvilágítja s a képet objektív segítségével, megnagyítva vetíti ki egy világos felületre. A mikrofilm olvashatósága elsősorban az olvasógép nagyítási arányától függ.

¹⁹ Cikkünkben, ez alkalommal, célkitűzésünknek megfelelően csak a levéltár és könyvtár gyűjtőköreinek kérdésével foglalkoztunk. A legutóbbi időben azonban számos probléma merült fel a különböző emlékmúzeumokkal kapcsolatban is. Ezeket a kérdéseket ugyancsak hasznos volna a könyvtárak és levéltárak között megindítandó vita során a múzeumokkal megbeszélni, s így a három különböző típusú, anyagában, feldolgozó és feltárási módszereiben eltérő, de egyformán gyűjtőtevékenységet folytató tudományos intézmény profilját tisztázni, állományaik jellegét elsősorban a kutatás, de nem kevésbé fontos szempontként az állomány védelme érdekében meghatározni.

Az előbb említett képméreték használata esetén a mikrofilmre vett könyvek és folyóiratok legnagyobb részénél az eredeti vonalak 8 : 1—15 : 1 arányban csökkennek, az olvasókészülék nagyítási arányának ezért ehhez kell igazodnia. A gyakorlati megfigyelések szerint a mikrofilm-kockákat nem elég a lefényképezett anyag eredeti méretére nagyítva kivetíteni, mivel a vetített szöveg kevésbé olvasható, mint az eredeti. Éppen ezért szükséges az olvasógéppel a mikrofilmen 8 : 1—15 : 1 arányban kicsinyített oldalakat 1 : 12—1 : 19 arányban megnagyítani. Erősebb kicsinyítés esetén — pl. napilapok fényképezésénél — még ennél erősebb nagyításra is szükség lehet¹. A nagyítási arány bizonyos határokon belül történő változtatásait néhány olvasógép-típusnál önműködő élességbeállító teszi lehetővé. Kevésbé kényelmes, de az előzőt sokban helyettesítő megoldás az, ha az olvasókészüléket különböző gyújtótávolságú, cserélhető objektívvel látják el.

Az olvasógépek használhatóságának másik lényeges kérdése a filmtartó- és továbbító-szerkezettel kapcsolatos. Elengedhetetlen, hogy az alkalmas legyen a mikrofilm két legnépszerűbb formája, a tekercsfilm és a filmsík kényelmes használatára, és hogy azzal a filmet a kép álló vagy fekvő helyzetének megfelelően elfordítani és karcolásmentesen továbbítani lehessen. A mikrofilm-olvasókészülékek nélkülözhetetlen kelléke ezért a tekercsfilmtartó nyitható filmszorítólap, melyből a film húzgálás nélkül kiemelhető, valamint a 210—234 mm hosszúságú filmdarabok befogadására alkalmas filmsík-tartó.

A mikrofilm e népszerű formái mellett számíthatunk a síklap-formájú mikro-könyvek elterjedésére is. Európa több országában gyakran használják a mikrokard filmanyagra sokszorosított változatát, a *síkfilmet* s ez a forma a közeli jövőben valószínűleg a mi könyvtárainkban is bevezetésre fog kerülni.² Méreteinek nemzetközi szabványosítása most folyik, egyelőre a könyvtári katalóguslap méretének megfelelő 75 × 125 mm a legelterjedtebb formája. A síkfilm használatát a mikrofilm-olvasógép kiegészítő részeként készített síkfilmtartó teszi lehetővé. A filmtartók elhelyezésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy azok helye használat közben a készülék alsó részén, az olvasó felőli oldalon van, mert csak így lehet a filmet kényelmesen beállítani és továbbítani. A film felmelegedését ugyanakkor a vetítőizzó különleges elhelyezésével és szellőztetésével lehet megakadályozni.

Az olvasógépek készítése vagy kiválasztása alkalmával rendszerint felvetődik a készülékek hordozhatóságának kérdése ; sokan csak a hordozható gépeket tartják korszerűeknek. Tagadhatatlan, hogy a könnyen mozgathatóság nagy előny, de a nehezebb gépek szilárdabbak és jobban el vannak látva az olvasó kényelmét szolgáló berendezésekkel. A két géptípus közötti különbség szembetűnő két Kelet-Németországban készült olvasógép, a *Mikrokopie* és a *Zeiss Dokumator* összehasonlítása alkalmával. A *Mikrokopie* összecusukható és hordozható kis készülék, a *Dokumator* pedig nehezen mozgatható, mégis ez utóbbinak van több olyan tulajdonsága, amelyet a könyvtári olvasógépektől elvárunk. A hordozható gépek nagy részénél a vetítőfelület nincs a készülékbe építve, hanem azt a szoba világos fala vagy az asztallapra helyezett fehér papírlap helyettesíti. Ez a megoldás főképp azért kényelmetlen, mert az olvasószoba teljes besötétítését teszi szükségessé, ami viszont jegyzetek készítésében akadályozza meg az olvasót. Kívánatos ezért, hogy az olvasógép beépített, 25—30 cm távolságból kényelmesen szemlélhető vetítőfelülettel legyen ellátva, amit fényvédő-ernyő óv meg a

¹ BRÜDERLIN, P.: *Die Dokumentation im Zeitungsbetrieb und der Mikrofilm*. Rev. Doc. 18. (1951.) 69—71. p.

² WOLK, L. J.—TONNON, J. C.: *The microcopy on flat film as an aid in documentation*. Rev. Doc. 17. (1950.) 134—141., 216—238. p.

külső világosságtól.³ Mivel így a filmtartó-szerkezet és a vetítőfelület egyaránt az olvasó felőli oldalon van, a szükséges nagyítás még rövid gyűjtőtávolságú objektív használata esetén is csak úgy jöhet létre, ha a fény optikai útját tükör töri meg. Az olvasógépek bizonyos típusainál a tükör hátulról vetíti a képet egy homályos üvegre, más típusoknál a fény a felül elhelyezett tükörből kerül a világos színű vetítőfelületre. Ez utóbbi megoldás látszik megfelelőbbnek, mivel egyrészt kevesebb közvetlen fény jut így az olvasó szemébe, másrészt ez a vetített kép alapján történő rajzolást is lehetővé teszi.

A mikrofilm-olvasógépek népszerűsítése, az irántuk megnyilvánuló kereslet növekedése érdekében készítettek el néhány olvasókészüléket olyan formában, hogy az mikrofilm-olvasáson kívül fénykép-nagyításra vagy reprodukciós fényképezésre is használható legyen. A könyvtári olvasóterem részére azonban nem ilyen készülékekre van szükség, s a gyakorlati munka sem igazolta ezen eljárás helyességét. A nagyító- és reprodukálókészülékek ugyanis ma már jó és olcsó gépek formájában kaphatók, az összevont készülékeket viszont rendszerint egyik célra sem lehet kielégítően használni.⁴

A fent ismertetett szempontoknak megfelelő olvasókészülékek belföldön még nem készültek. Mivel a külföldi olvasógépek nagy mennyiségben történő behozatala nehézségekbe ütközik, a mikrofilm-olvasókészülékek kérdése egyedül a hazai sorozatgyártás útján látszik megoldhatónak. Optikai műszereket gyártó iparunk fejlettsége és eddigi eredményei alapján nagyteljesítményű könyvtári olvasókészülékeket bizonyára itthon is elő lehet állítani. A mikrofilm-olvasógépek hazai sorozatgyártása és azok tervszerű elosztása a tudományos és dokumentációs munka számára rendkívül nagy segítséget jelentene. Nem csak a nagy könyvtárak mikrofilmre vett kézirat- és ritkaságtári anyagát, hanem a külföldről mikrofilm formájában érkezett műveket is az ország minden részében hozzáférhetővé tenné ez a kutatók számára. Lehetőség nyílna arra, hogy a régi folyóiratok és a külföldről kevés példányszámban érkező újabb folyóiratok az érdekelt szakkönyvtárakba mikrofilm formájában elkerüljenek. Ezenkívül az olvasókészülékek korszerű eszközt jelentenének mindenütt, ahol tudományos munka folyik, és reális alapot teremtenének többek között a magyar mikrokönyv-kiadás megindítása számára.

A könyvtári igények kielégítésére s a kész gépek elosztásának megszervezése érdekében a könyvtárak és az ipar képviselőinek együttműködése szükséges.

TÖRKÉS LÁSZLÓ

³ CONRAD, G. Miles : *User needs in a microfacsimile reader*. Amer. Doc. 2. (1951. 201—204. p.

⁴ *Manual on document reproduction and selection*. The Hague, 1953.